

УДК [37.016:81-028.31]-057.874:373.3

СТРАТЭГІЯ ФАРМІРАВАННЯ МАЎЛЕНЧАЙ КУЛЬТУРЫ БІЛІНГВАЛЬНАЙ АСОБЫ ВУЧНЯЎ ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ

В. І. Свірыдзенка,
*кандыдат педагагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага
і рускага мовазнаўства БДПУ*

Паступіў у рэдакцыю 26.12.18.

UDC [37.016:81-028.31]-057.874:373.3

STRATEGY OF FORMING THE SPEECH CULTURE OF A BILINGUAL PERSONALITY OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

O. Sviridenko,
*PhD in Pedagogics,
Associate Professor of the Department
of Belarusian and Russian linguistics, BSPU*

Received on 26.12.18.

Артыкул прысвечаны праблеме фарміравання маўленчай культуры білінгвальнай асобы навучэнца пачатковых класаў. У ім сцвярджаецца думка пра залежнасць поспеху выхавання маўленчай культуры білінгвальнай асобы ад стратэгіі моўнай адукацыі. Абгрунтоўваецца неабходнасць спецыяльнай працы па развіцці культуры беларускага маўлення білінгвальнай асобы, для якой характэрны паслядоўны незбалансаваны білінгвізм з дамінаваннем рускай мовы. Звяртаецца ўвага на адлюстраванне ў стратэгічнай мэце моўнай адукацыі (вучэбны прадмет «Беларуская мова») важных арыенціраў выхавання маўленчай культуры навучэнца. Паказваецца ўзаемасувязь дасягнення мэты моўнай адукацыі з фарміраваннем у навучэнцаў моўнай, маўленча-камунікатыўнай, сацыякультурнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Раскрываецца змест кожнай кампетэнцыі. Апісваюцца стратэгіі авалодання і карыстання мовай, стратэгіі і тактыкі маўленчых паводзін, якія неабходна сфарміраваць у навучэнцаў пачатковых класаў у працэсе моўнай адукацыі. Акрэсліваецца кола даступных узросту лінгвакультурэм, засваенне якіх паспрыяе лінгвакультурнаму развіццю навучэнцаў пачатковых класаў. Указваецца на неабходнасць выкарыстання сістэмы вучэбна-практычных задач у працы па развіцці культуры беларускага маўлення білінгвальнай асобы.

Ключевые слова: білінгвальная асоба, блізкароднасны білінгвізм, маўленчая культура асобы, стратэгія моўнай адукацыі, моўная кампетэнцыя, маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя, сацыякультурная кампетэнцыя, лінгвакультуралагічная кампетэнцыя, навучэнцы пачатковых класаў.

The article deals with the formation of speech culture of bilingual personality of primary school pupil. It deals with the dependence of success of the formation of speech culture of a bilingual personality on the strategy of language education. The necessity of special work on the development of culture of the Belarusian language of a bilingual personality, which is characterized by consistent unbalanced bilingualism with the dominance of the Russian language, is substantiated. Attention is paid to the reflection in the strategic goal of language education (the academic subject "Belarusian language") of important directions in the development of speech culture of a school pupil. The interrelation between the achievement of the goal of language education with the formation of language, communication-speech, sociocultural and linguistic-cultural competence of pupils is shown. The content of each competence is revealed. Strategies of mastering and using language, strategies and tactics of verbal behavior that need to be formed in primary school pupils in the process of language education are described. Attention is paid to language units, the assimilation of which will contribute to the linguocultural development of primary school pupils. The necessity of using the system of educational and practical tasks in the work on development of culture of the Belarusian speech of a bilingual personality is pointed out.

Keywords: bilingual personality, closely related bilingualism, speech culture of personality, language education strategy, language competence, communication-speech competence, sociocultural competence, linguistic-cultural competence, primary school pupils

Уводзіны. Паколькі дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца беларуская і руская, працэс моўнай адукацыі працякае ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя. Фарміраванне ў навучэнцаў білінгвізму ў шырокім яго разуменні (як здольнасці ўступіць у зносіны на беларускай і рускай мовах)

немагчыма без паступовай выпрацоўкі наступных уменняў на абедзвюх мовах: 1) адэкватна ўспрымаць гатовае маўленне і выражаць уласныя думкі ў вуснай і пісьмовай форме; 2) свабодна карыстацца лексічнымі, фразеалагічнымі, граматычнымі сродкамі мовы ў поўнай адпаведнасці з іх значэннем;

3) будаваць уласнае маўленне з захаваннем норм літаратурнай мовы; 4) карыстацца моўнымі сродкамі ў поўнай адпаведнасці з моўнай карцінай свету народа-носьбіта мовы [1, с. 498–499].

Феномен білінгвізму цесна звязаны з праблемай выхавання маўленчай культуры асобы. Пры асваенні культуры маўлення чалавек мае чатыры важныя арыенціры: 1) сукупнасць норм літаратурнай мовы, 2) сукупнасць мэт і абставін зносін, 3) сукупнасць этычных устаноў свайго народа, 4) нацыянальнае ўяўленне пра прыгажосць маўлення [2]. Паспяховасць выхавання маўленчай культуры білінгвальнай асобы навучэнца на кожнай з дзвюх моў непасрэдна залежыць ад стратэгіі моўнай адукацыі. Зыходзячы з таго, што адно са значэнняў слова «стратэгія» – гэта «майстэрства ажыццяўлення якой-небудзь дзейнасці, заснаванае на дакладных і доўгатэрміновых прагнозах» [3, с. 767], пад стратэгіяй моўнай адукацыі разумеецца вызначэнне асноўнай мэты моўнай адукацыі, шляхоў і сродкаў яе дасягнення.

Асноўная частка. На выбар стратэгіі аказвае ўплыў тып дзіцячага білінгвізму. Паколькі для большасці дзяцей у Рэспубліцы Беларусь ва ўзросце ад 6 да 10 гадоў характэрны паслядоўны незбалансаваны білінгвізм з дамінаваннем рускай мовы, у сістэме пачатковай моўнай адукацыі пільнай увагі патрабуе арганізацыя працы па развіцці культуры беларускага маўлення білінгвальнай асобы. З улікам неабходнасці фарміравання моўнага, камунікатыўнага, этычнага і эстэтычнага кампанентаў культуры маўлення стратэгічная мэта моўнай адукацыі (вучэбны прадмет «Беларуская мова») у адносінах да I ступені агульнай сярэдняй адукацыі канкрэтызуецца наступным чынам: «валоданне навучэнцамі камунікатыўнымі ўменнямі і навыкамі, неабходнымі для эфектыўнага выкарыстання мовы ў розных сітуацыях зносін, развіццё іх творчага патэнцыялу, далучэнне праз мову да культурных традыцый беларускага народа» [4, с. 3]. Шляхі дасягнення гэтай мэты звязаны з фарміраваннем у навучэнцаў моўнай, маўленча-камунікатыўнай, сацыякультурнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі.

Моўная кампетэнцыя ўключае веды аб сістэме мовы, яе адзінках і правілах іх функцыянавання ў маўленні; уменні вылучаць адзінкі мовы, праводзіць розныя віды разбо-

ру; валоданне нормамі беларускай літаратурнай мовы [4, с. 5]. Яе фарміраванне звязана з выпрацоўкай у навучэнца-білінгва стратэгіі авалодання другой мовай – працэсаў, з дапамогай якіх ён акумулюе новыя правілы другой мовы і аўтаматызуе ўжо набытыя веды шляхам перапрацоўкі і спрашчэння ўспрымаемага з выкарыстаннем раней набытага вопыту [5]. Стратэгіі авалодання другой мовай уключаюць авалоданне гатовымі клішэ і авалоданне творчым маўленнем. Авалоданне навучэнцамі пачатковых класаў гатовымі клішэ адбываецца ў працэсе завучвання, імітацыі і аналізу мадэлей. Авалоданне творчым маўленнем мае на ўвазе самастойныя выказванні з апорай на правілы другой мовы, якія ўжо ёсць у часовай (прамежкавай, *interlanguage*) моўнай сістэме індывіда. У працэсе самастойных выказванняў навучэнцы пачатковых класаў часцей выкарыстоўваюць звышгенералізацыю (веды індывіда з вобласці другой мовы пераносзяцца на новыя яе формы) і перанос (веды з першай мовы служаць асновай для фармулёўкі гіпотэзы аб правіле другой мовы) [6, с. 136].

Фарміраванне моўнай кампетэнцыі адбываецца ў працэсе азнаямлення з лінгвістычнай інфармацыяй, засваення арфаграфічных і пунктуацыйных правіл, алгарытмаў правядзення розных відаў разбору (фанетычнага, марфемнага, марфалагічнага, сінтаксічнага), выканання практыкаванняў, накіраваных на адпрацоўку фанетычных, арфаэпічных, лексіка-граматычных, арфаграфічных і пунктуацыйных уменняў і навыкаў навучэнцаў. Пры гэтым рэалізуецца дыферэнцыяльна-сістэматычны прынцып засваення беларускай мовы як другой, што прадугледжвае яе вывучэнне з апорай на рускую мову і канцэнтрацыю асобай увагі на спецыфічных з'явах беларускай мовы.

Маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя ўключае авалоданне навучэнцамі рознымі відамі маўленчай дзейнасці, фарміраванне маўленчых паводзін, адэкватных мэтам і сітуацыям зносін, выпрацоўку ўменняў выкарыстоўваць лексічныя адзінкі ў адпаведнасці з іх значэннем, выбіраць патрэбную моўную форму і спосабы выказвання думкі ў залежнасці ад умоў камунікацыі [4, с. 5]. Яе фарміраванне пры навучанні беларускай мове звязана з выпрацоўкай у навучэнца-білінгва стратэгіі карыстання мовай (камунікатыўных стратэгіі).

Стратэгіі карыстання мовай пры гаварэнні на другой мове падзяляюцца на дзве вялікія групы. Першая група звязана з агульным паспяховым працяканнем працэсу гаварэння [6, с. 140]. У яе ўваходзяць стратэгіі планавання і карэкціравання выказвання. Другая група, як лічыць А. А. Залеўская, «ўключае розныя спосабы пошуку навучэнцам выйсця са становішча, калі ён не мае неабходных сродкаў і шукае ім замену» [6, с. 140]. Гэта група складаецца са стратэгіяў рэдуцыравання першапачатковага плана выказвання (спроб навучэнца зняць узнікшую праблему шляхам адмаўлення ад якога-небудзь складальніка сваёй камунікатыўнай мэты) і стратэгіяў дасягнення мэты (навучэнец вырашае захаваць першапачатковую задуму выказвання і шукае для гэтага сродкі кампенсацыі тых рэсурсаў, якіх не хапае, або робіць спробу здабыць неабходныя рэсурсы са сваёй памяці) [5]. Выбіраючы стратэгіі рэдуцыравання, навучэнец пазбягае выкарыстання: а) правіл другой мовы, у якіх ён да канца не ўпэўнены, або якімі яшчэ не авалодаў; б) некаторых маўленчых актаў і тэм. Выбіраючы стратэгіі дасягнення мэты, ён спрабуе вырашаць узнікшую праблему, выкарыстоўваючы жэсты, міміку, пераключэнне кодаў, падмену патрэбнага слова або структуры апісаннем, словатворчасць, пераканструяванне, зварот па дапамогу да суразмоўцы, здабыванне з памяці (чакае, пакуль на памяць прыйдзе патрэбная з'ява беларускай мовы; знаходзіць у памяці патрэбны сродак рускай мовы, а затым перакладае яго на беларускую). Стратэгіі карыстання мовай пры ўспрыманні і разуменні паведамлення падчас слухання і чытання ўключаюць ідэнтыфікацыю знаёмых сегментаў, прымет з апорай на рускую мову, рэдуцыраванне структурнай складанасці, з якой цяжка справіцца.

Паколькі авалоданне беларускай мовай навучэнцамі адбываецца ва ўмовах слаба выражанага моўнага акружэння, фарміраванню маўленча-камунікатыўнай кампетэнцыі спрыяе наяўнасць «спецыяльна створанага актыўнага маўленчага асяроддзя» [7, с. 103] і сістэмы рознаўзроўневых камунікатыўных заданняў, накіраваных на развіццё індывідуальных здольнасцей навучэнцаў арыентавацца ва ўмовах зносінаў, планаваць маўленчую дзейнасць і кантраляваць развіццё камунікацыі ў цэлым і сваёй дзейнасці ў прыватнасці.

Сацыякультурная кампетэнцыя ўключае паважлівае стаўленне да культуры і мовы беларускага народа і іншых народаў, засваенне агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей, норм маўленчых паводзін у розных сітуацыях зносінаў [4, с. 5]. Яе фарміраванне пры навучанні беларускай мове звязана з засваеннем правіл, прынцыпаў зносінаў, выпрацоўкай у навучэнца-білінгва стратэгіяў і тактык маўленчых паводзін. Стратэгіі маўленчых паводзін разлічаны на дасягненне доўгатэрміновых вынікаў, тактыкі з'яўляюцца нічым іншым, як прыёмамі падтрымання дыялогу і варыянтамі паводзін з суразмоўцай для дасягнення пэўнай мэты. На выбар стратэгіяў і тактык маўленчых паводзін асабы ўплываюць узроставыя асаблівасці, камунікатыўны вопыт, псіхалагічная ўстаноўка, культурна-маўленчыя арыенціры, традыцыі маўленчых паводзін бліжэйшага сацыяльнага акружэння і ўсяго народа. Асаблівасці моўнай асобы навучэнца пачатковых класаў найбольш ярка праяўляюцца ў стратэгіях самапрэзентацыі, ветлівасці (просьбы, парады, удзячнасці, пахвалы, прабачэння, звароту, прывітання), дыскрэдытацыі (абвінавачвання), спрэчкі [8]. Менавіта на іх мэтазгодна засяроджваць увагу пры навучанні не толькі першай, але і другой мове. Фарміраванню сацыякультурнай кампетэнцыі навучэнцаў спрыяе стварэнне спрыяльнага псіхалагічнага клімату на занятках і ў пазаўрочны час, выкарыстанне вучэбна-маўленчых сітуацый, накіраваных на засваенне нацыянальна-спецыфічных мадэлей паводзін, навучанне беларускай мове і выхаванне маўленчай культуры асобы ў супрацоўніцтве (у працэсе арганізацыі групавой і парнай працы).

Лінгвакультуралагічная кампетэнцыя фарміруецца ў працэсе засваення нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, авалодання правіламі беларускага маўленчага этыкету, асэнсавання беларускай мовы як нацыянальнай каштоўнасці і сродку замацавання культурных традыцый [4, с. 5]. У працэсе білінгвальнай моўнай адукацыі мэтазгодна разглядаць лінгвакультурэмы як адзінкі навучання і вывучэння. Як адзначае У. В. Вараб'ёў, лінгвакультурэма «ўключае ў сябе сегменты не толькі мовы (моўныя значэнні), але і культуры (пазамоўнага культурнага сэнсу), рэпрэзентуемыя адпаведнымі знакам» [9, с. 44]. Вядома, што

структурныя тыпы лінгвакультурэм «надзвычай разнастайныя: ад адзінкавага слова (лексема) да цэлага тэксту...» [9, с. 48]. На думку М. Г. Яленскага, вывучэнне мовы з мэтай лінгвакультурнага развіцця навучэнцаў павінна ўключаць «знаёмства з нацыянальна-культурнай адметнасцю фанетыка-арфаэпічных і прасадычных, графіка-арфаграфічных, граматычных моўных сродкаў; семантыкі лексікі; пазнавальнай інфармацыі краізнаўчага характару; нацыянальнай міфалогіі...» [7, с. 108]. Пры адборы дыдактычнага матэрыялу да ўрокаў беларускай мовы трэба аддаваць перавагу тэкстам, якія ўтрымліваюць інфармацыю пра Беларусь, яе жыхароў, прыроду, мову і нацыянальныя традыцыі беларусаў, нацыянальныя святы, узаемаадносіны паміж людзьмі, ролю мастацтва ў жыцці людзей. Пажадана шырока выкарыстоўваць заклічкі, прыказкі, прымаўкі, аўтарскія і народныя загадкі, скорагаворкі, фразеалагізмы. Выкананне любога практыкавання, што ўтрымлівае тэкставы матэрыял, неабходна пачынаць з чытання тэксту, аналізу яго зместу, вылучэння навучэнцамі пад кіраўніцтвам настаўніка лінгвакультуралагічнай інфармацыі і асэнсавання яе. Толькі пасля гэтага варта засяроджваць увагу на вывучаемых моўных адзінках, праводзіць назіранні за іх функцыянаваннем і роляй у тэкстах.

Заклучэнне. Такім чынам, у мэце вучэбнага прадмета «Беларуская мова» (I ступень агульнай сярэдняй адукацыі) адлюстраваны ўсе важныя арыенціры выхавання маўленчай культуры навучэнца. Дасягненне акрэсленай мэты патрабуе адбору зместу, прынцыпаў, метадаў, форм і сродкаў навучання, якія будуць спрыяць фарміраванню ў навучэнцаў стратэгіі авалодання і карыстання мовай, стратэгіі і тактык маўленчых паводзін, засваенню даступных узросту лінгвакультурэм (лексікі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, нацыянальна абумоўленых маўленчых клішэ, формул маўленчага этыкету, тэкстаў краізнаўчага характару).

Арганізацыя працы па развіцці культуры беларускага маўлення білінгвальнай асобы немагчыма без выкарыстання сістэмы вучэбна-практычных задач, у працэсе рашэння якіх навучэнцы не толькі пазнаёмяцца з моўнымі адзінкамі, асаблівасцямі іх функцыянавання ў маўленні і культурнай інфармацыяй, заключанай у іх, але і выпрацуюць

індывідуальныя здольнасці арыентавацца ва ўмовах зносін, планаваць маўленчую дзейнасць і кантраляваць развіццё камунікацыі ў цэлым і сваёй дзейнасці ў прыватнасці.

Невыпадкова новыя вучэбныя дапаможнікі па беларускай мове ўтрымліваюць заданні, арыентаваныя на адпрацоўку ў вучняў навыкаў прымянення засвоеных ведаў і спосабаў дзеянняў у рэальных жыццёвых сітуацыях. Праілюструем асноўныя тыпы вучэбна-практычных задач, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні раздзела «Тэкст» у 3 класе [10, с. 22–39]:

- вучэбна-практычныя задачы, накіраваныя на фарміраванне каштоўнасна-сэнсавых устаноў:

практыкаванне 36: У ходзе чытання і аналізу тэксту Я. Мілашэўскага «Нясвіжскі замак» вучні суадносяць загаловак з тэмай тэксту, выпісваюць сказы, з дапамогай якіх можна выказаць асноўную думку тэксту. У далейшым настаўнік прапаноўвае адказаць на пытанні: *Ці былі Вы ў Нясвіжскім замку? Што вас там асабліва ўразіла, што запомнілася? Завяршаецца праца з практыкаваннем наступным заданнем: Уявіце, што да вас прыехалі сваякі або добрыя знаёмыя з іншай краіны. Якія славутасці вашай мясцовасці можна паказаць гасцям? Што вы можаце расказаць пра гэтыя славутасці?*

- вучэбна-практычныя задачы, накіраваныя на фарміраванне навыку рашэння праблем:

практыкаванне 57: *Уявіце сябе журналістамі. Вам трэба ўзяць інтэрв'ю ў незнаёмага чалавека і даведацца пра яго любімы занятак. У якой паслядоўнасці вы задасце яму наступныя пытанні: У чым яго карысць? Які Ваш любімы занятак? Чаму Вы паралі б заняцца гэтым вашым знаёмым?*

- вучэбна-практычныя задачы, накіраваныя на фарміраванне ІКТ-кампетэнтнасці навучэнцаў:

практыкаванне 57: *Раскажыце, што вы ведаеце пра прафесію журналіста. Як бяруць інтэрв'ю? Пры неабходнасці запытайцеся ў бацькоў або знайдзіце патрэбныя звесткі ў інтэрнэце.*

- вучэбна-практычныя задачы, накіраваныя на фарміраванне навыку разгорнутай камунікацыі:

практыкаванне 58: Выкарыстаўшы план з практыкавання № 57, складзіце і запішыце

паведамленне на тэму «Любімы занятак вучняў нашага класа». Калі такога агульнага за-

нятку ў вас яшчэ няма, падумайце і раскажыце, чым бы вы хацелі займацца ўсе разам.

ЛІТАРАТУРА

1. Закирьянов, К. З. Два феномена: билингвизм и билингвальная личность / К. З. Закирьянов // Вестник Башкирского университета. – 2012. – Т. 17. – № 1. (I) – С. 498–502.
2. Матвеева, Т. В. Русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 837, [1] с.
3. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Минск : Современный литератор, 2007. – 976 с.
4. Учебные программы по учебным предметам для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания : 4-й класс / Министерство образования Республики Беларусь. – Минск : Национальный институт образования, 2018. – 212 с.
5. Ellis, R. Understanding second language acquisition / R. Ellis. – Oxford : Oxford University Press. – 1985. – 327 p.
6. Залевская, А. А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте / А. А. Залевская. – Тверь : ТГУ, 1996. – 195 с.
7. Яленскі, М. Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М. Г. Яленскі. – Мінск : НІА, 2002. – 212 с.
8. Лемяскина, Н. А. Развитие языковой личности и ее коммуникативного сознания (на материале речевого поведения младшего школьника) : дис. ... д-ра фил. наук : 10.02.19 / Н. А. Лемяскина. – Воронеж, 2004. – 469 с.
9. Воробьёв, В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : монография / В. В. Воробьёв. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
10. Свірыдзенка, В. І. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 3-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч. / В. І. Свірыдзенка. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2017. – Ч. 1. – 144 с. : іл.

REFERENCES

1. Zakiryaynov, K. Z. Dva fenomena: bilingvizm i bilingvalnaya lichnost / K. Z. Zakiryaynov // Vestnik Bashkirskogo unversiteta. – 2012. – T. 17. – № 1. (I) – S. 498–502.
2. Matveyeva, T. V. Russkiy yazyk, kultura rechi, stilistika, ritorika / T. V. Matveyeva. – M. : Flinta : Nauka, 2003. – 837, [1] s.
3. Noveyshiyy slovar inostrannykh slov i vyrazheniy. – Minsk : Sovremennyy literator, 2007. – 976 s.
4. Uchebnyye programmy po uchebnym predmetam dlya uchrezhdeniy obshchego srednego obrazovaniya s russkim yazykom obucheniya i vospitaniya : 4-y klass / Ministerstvo obrazovaniya Respubliki Belarus. – Minsk : Natsionalnyy institut obrazovaniya, 2018. – 212 s.
5. Ellis, R. Understanding second language acquisition / R. Ellis. – Oxford : Oxford University Press. – 1985. – 327 p.
6. Zalevskaya, A. A. Voprosy teorii ovladeniya vtorym yazykom v psikholingvisticheskom aspekte / A. A. Zalevskaya. – Tver : TGU, 1996. – 195 s.
7. Yalenski, M. G. Lingvadydaktychnaya paradygma asobasna ariyentavanaga navuchannya move u suchasnay shkole / M. G. Yalenski. – Minsk: NIA, 2002. – 212 s.
8. Lemyaskina, N. A. Razvitiye yazykovoy lichnosti i yeyo kommunikativnogo soznaniya (na materiale rechevogo povedeniya mladshogo shkolnika) : dis. ... d-ra fil. nauk : 10.02.19 / N. A. Lemyaskina. – Voronezh, 2004. – 469 s.
9. Vorobyov, V. V. Lingvokulturologiya (teoriya i metody) : monografiya / V. V. Vorobyov. – M. : Izd-vo RUDN, 1997. – 331 s.
10. Svirydzenka, V. I. Belaruskaya mova : vucheb. dapam. dlya 3-ga kl. ustanou agul. syaredn. adukatsyi z belarus. i rus. movami navuchannya : u 2 ch. / V. I. Svirydzenka. – Minsk : Nats. in-t adukatsyi, 2017. – Ch. 1. – 144 s. : il.